

Sofia Aittomaa

Fyra kejsrerliga monument i Finland

Tillkomst, mottagande och bemötande

Bokrecension

Uppförda, hyllade, hatade, störtade, rehabiliterade:
kejsrerliga monument i Finland från 1800-talet till våra dagar

Aittomaa, Sofia: *Fyra kejsrerliga monument i Finland. Tillkomst, mottagande och bemötande*. Åbo Akademi förlag – Åbo Akademi University Press, Åbo 2019.

ISBN: 978-952-12-3815-4. Open access: <https://www.doria.fi/handle/10024/171327>

En grundläggande fråga i Sofia Aittomaas sammanläggningsavhandling *Fyra kejsrerliga monument i Finland. Tillkomst, mottagande och bemötande* är om dåtidens hjältar bör tas bort eller få stå kvar och, på ett mer generellt plan, hur balansen mellan minne och glömska ska utformas i samhället där den ena sidans förebilder kan vara den andra sidans plågoandar. Det ”bemötande” som nämns i undertiteln innebär även att det är av intresse att studera monumenten över tid och de skiftande öden som de har genomgått vartefter de politiska och ideologiska konjunkturen har skiftat. I de första kapitlen anføres några exempel från olika håll i världen, inte minst de infekterade monumentdiskussionerna i USA som fick nytt bränsle av protesterna mot statyn över sydstatsgeneralen Robert

E. Lee i Charlottesville, men fokus riktas huvudsakligen mot fyra kejsrerliga monument i Finland: monumentet över Alexander II, invigt 1894, Alexander I:s kolossalbyst, uppställd först i Åbo 1814 och sedan i Helsingfors, Kejsarinns sten, uppförd 1835 i Helsingfors, och Peter den store, avtäck 1910 i Viborg. De förenas i likhet med många andra monument av en intressant paradox som står i förgrunden för *Fyra kejsrerliga monument i Finland*: de uppfördes å ena sidan i syfte att vara evigt giltiga, då det är förtjänta personer och viktiga händelser som blir föremål för detta slags hyllningar som ofta har varit synnerligen kostsamma. Å andra sidan finns det inga garantier för att monumenten kan motstå tidens tand: de kan glömmas bort eller bli politiskt brännbara i en annan tid

med andra värderingar och de löper då risken att magasineras eller rentav förstöras.

Valet av ämne och forskningsproblem samt frågeställningar

Kejsrerliga monument i Finland är ett utmärkt val av avhandlingsämne, framför allt med det långa tidsperspektiv som Aittomaa har valt att arbeta med. Till skillnad från mycket tidigare forskning på området inkluderar hon inte bara planering och tillkomst i sin analys, utan resonerar även kring efterspelen. I det senare fallet har monumenten emellanåt aktiverats långt senare på grund av ändrade politiska, ideologiska och kulturella konjunkturen. Till avhandlingens förtjänster hör också en klagörande och välmotiverad diskussion kring val av monument, även om det kan diskuteras vad som gör en staty representativ eller "kejsrerlig". Vad gäller undersökningsperiodens utformning hade det varit intressant med en utförligare diskussion kring varför det är förhållandevis tyst om monumenten under perioden 1945–1989/91, då en välvilligare inställning till Sovjetunionen präglade den offentliga debatten i Finland.

Begreppslig klarhet, teoretisk behärskning av ämnet och forskningsläge

Flertalet av de centrala begrepp som används i avhandlingen, såsom monument, *damnatio memoriae* och avrussificering, definieras tydligt. Det är dessa definitioner som tillämpas genom resten av studien; dock hör det till sällsyntheterna att dessa definitioner appliceras på mer generel-

la resonemang i de empiriska kapitlen och de förekommer heller inte mer än undantagsvis i slutsatserna. Medan Aittomaa ägnar en del möda åt avrussificering och nationalism, saknas så gott som helt analyser av förryskning under 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Författaren nöjer sig med att konstatera att eliterna valde att stötta hyllningarna till den tsaristiska övermakten, medan andra strömningar, såsom det faktum att delar av det svenska arvet levde kvar och en allt starkare finsknationalistisk strömning inte enkelt gick att förena med symboler som gladda maktavarna i Sankt Petersburg, lämnas därhän.

Det avsnitt som benämns "Teoretisk referensram" inkluderar teoretiska perspektiv, men de återfinns allt som oftast mellan istället för på raderna. Frågan om monuments tillkomst, reception och eventuella förstörelse i sig kan sägas vara en teori eller ett teoretiskt perspektiv förblir obesvarad. Att det teoretiska ramverket inte har någon stor generaliserbarhet, har bidragit till att de resultat som betonas har mer att göra med de frågor som utgår från rekonstruktionsaspekter, snarare än de symboliska och processuella dimensionerna. De senare får förvisso ett visst utrymme, framför allt i anslutning till aspekter av förryskning och avrussificering samt de skiftande politiska konjunkturen som kan bidra till att monumentens funktioner och innebörder genomgår förändringar över tid. Där emot återfinns begreppsliga uppdelningar och klagöranden som är teoretiska till sin karaktär, men dessa begreppsliga diskussioner har inte fått någon konsekvent ut-

Monumentet tillägnat Alexander II på Senatstorget i Helsingfors, av Walter M. Runeberg och Johannes Takanen. Foto Karl Emil Ståhlberg i samband med invigningen 1894 (Wikimedia Com.).

formning. Därför har heller få konkreta forskningsresultat kunnat utvinnas med hjälp av de begrepp och det teoretiska perspektiv som Aittomaa tar sitt avstamp i.

Även om sambanden mellan teori, metod och material sällan får en konkret och fördjupad tillämpning är förbindelse-länkarna mellan kappan och artiklarna många och mestadels välmotiverade. Den förra hade dock kunnat nå en högre analytisk nivå om de empiriska sambanden i högre grad hade kompletterats med aspekter som återfinns i de teoretiska resonemangen och forskningsöversikten. I kappan hade till exempel en fördjupad diskussion om på vilka sätt som monumentens olika funktioner får olika tyngdpunkt vid olika tillfällen varit välkommen, liksom en utvidgad komparation av vad som har varit likt och olik i monumentens tillkomst, men framför allt i deras senare skeden.

På pluskontot märks att Aittomaa genomgående resonerar insiktsfullt om den nära relationen mellan konstverket, dess utformning och platsen som det placerats på. Dessutom följer hon konsekvent monumentens historia över tid, inte minst för att kunna resonera kring hur de har utsatts för vandaliseringar och andra ingrepp. Där emot saknas mestadels historiekulturella redskap för att på en djupare nivå förklara de förändringar som monumentens historia genomgått från 1800-talet och framåt. Frågor som varför vissa monument är kontroversiella vid en tidpunkt men bortglömda i en annan besvaras allt som oftast med empirinära observationer. Återkommande betonar Aittomaa betydelsen av partipoli-

tiska stridigheter med konsekvenser för synen på olika monument, men fördjupade resonemang kring hur rådande värderingar, ideologiska skiften och minnespolitiska ställningstaganden har bidragit till skiftande hållningar till de kejsrerliga statyerna saknas i allt väsentligt.

Dessutom hade det varit en fördel om författaren anknutit till forskningsläget om periferiernas betydelse vid tillkomsten av monument under 1800-talets sista och 1900-talets första decennier, eftersom det hade kunnat utgöra en intressant relief till Aittomaas resultat som visar på en mestadels stark tonvikt vid initiativ tagna i olika centra som Helsingfors, Åbo och Sankt Petersburg medan bidrag och förslag från övriga delar av Finland var sällsynt förekommande. I övrigt är de forskningslägen som behandlar monument på ett övergripande plan, liksom det som är inriktat på de monument som är föremål för de empiriska avsnitten ofta uttömmande och insiktsfulla. De är mestadels skrivna på ett självständigt sätt där olika forskares resultat relateras till varandra och till de utgångspunkter som Aittomaa har.

Forskningsmetoder, material och källkritik

Den grundmetod som författaren utgår från är rekonstruktioner av enskilda monument, oftast som ett resultat av omfattande och gedigna empiriska studier. Aittomaa arbetar konsekvent efter denna forskningsmetod med tydlig tonvikt vid närläsningar av såväl monumenten och deras form- och symbolspråk som arkiv- och pressmaterial.

Framför allt med hjälp av tidningsmaterial analyserar hon nyanserat och noggrant de debatter som monumenten har gett upphov till vid skilda tillfällen.

Liksom i anslutning till urvalsfrågan för Aittomaa en utförlig diskussion om vilka material hon har använt sig av, vad som utmärker dessa material samt vilka arkiv och material som har varit av intresse. Vad gäller metoden hade det varit välkommet med några utförligare och fördjupande klargöranden. Under "Metod och material" på sidan 19 fastslår hon att avhandlingen kan ses som en fallstudie i enlighet med Martyn Denscombes beskrivning av metoden i *The Good Research Guide* i vilken betydelsen av process – ett begrepp som Aittomaa återkommande betonar betydelsen av – är av stor vikt. Medan Denscombe understryker att bara en undersökningsenhet kan vara föremål för en fallstudie menar Aittomaa att både de enskilda monumentanalyserna och avhandlingen om kejsarmonumenten i dess helhet är att betrakta som en fallstudie. I flera avseenden kan Denscombes utgångspunkter förenas med Aittomaas, till exempel i möjligheten att använda sig av olika källor och metoder, men det saknas en utförligare diskussion om huruvida de många undersökningsobjekten kan reduceras till exempel på ett och samma fall i den mening som Denscombe beskriver metoden.

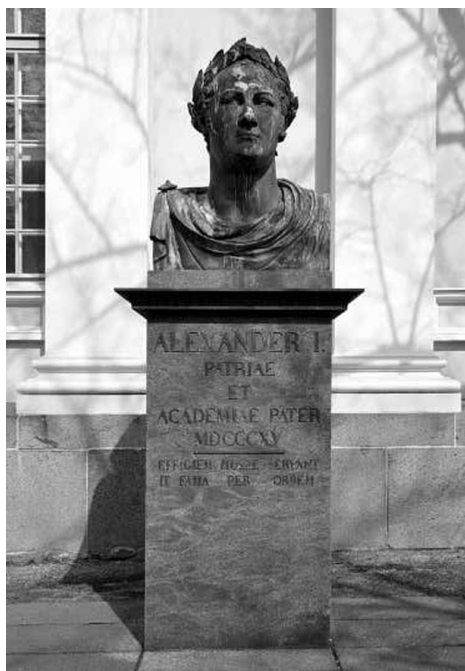
Aittomaa visar god förtrogenhet med källkritik i traditionell mening. Bland annat belyser hon återkommande hur olika material kan bidra till att med stor sannolikhet påvisa vissa faktiska skeenden. Dock

skulle hon med fördel kunnat ha nyanserat påståendet på sidan 20 om att pressmaterialet genomgående är tendensiöst, vilket kan sägs utgöra en källkritisk utmaning. I studien används pressmaterial på olika sätt, till exempel på sidorna 105, 114, 172 (som information), på sidorna 67, 101–102 (referat men måhända med tendens), på sidorna 116, 118 (som en del i rapportering av ett pågående och omvälvande skede) och på sidorna 68, 118 ff., 173, 180 (som debattinlägg). Härvidlag hade det varit välkommet med ett förtydligande om att vissa tidningsartiklar ofta är av en medvetet tendensiös karaktär, då de är skrivna som debattinlägg, till skillnad från artiklar som syftar till att ge en sannfärdig redogörelse för ett händelseförlopp. I så måtto kräver det en vidare förståelse av källkritiken än den traditionella, som Aittomaa entydigt ansluter sig till.

Dessutom är Aittomaa svaret skyldig på frågan om de olika material som används kräver olika metodiska ansatser. Svaret är att det hade krävts en mer nyanserad metodisk ansats. Det står bland annat klart genom de olika sammanhang som monumentens tillkomst, invigningar och därpå följande öden illustrerar.

Monument och symboler

Efter en sammanfattning av vad som kan sägas om de tre artiklar som utgör avhandlingens empiriska studie sammanfattar författaren de resultat som både de enskilda artiklarna har gett, liksom en sammanvägning av de tre studierna. Eftersom det huvudsakligen är samma undersöknings-

Alexander I:s kolossalbyst i brons, utförd av Ivan Martos i St Petersburg och placerad i Åbo Akademis solennitetssal 1815, här på en av sina många senare uppställningsplatser: invid Nationalbibliotekets (i Helsingfors) södra vägg, där den stod 1957–2013. Foto Lars Berggren 2013.

period känns flera led i utvecklingsgången igen från ett monument till ett annat. Den tredje artikeln, "Monumentet över Alexander II i Helsingfors och Peter den store i Viborg. Två olika öden – likheter och olikheter", har ett mervärde jämfört med de två förstnämnda på grund av det komparativa anslaget. Även om Aittomaa inte utvecklar teoretiska och metodiska aspekter av ett jämförande perspektiv, är det en omsorgsfull och intressant studie.

I mångt och mycket är *Fyra kejsarliga monument i Finland* som mest läsvärd i de empiriska diskussionerna kring de monument som avhandlingen kretsar kring. Aittomaa resonerar insiktsfullt om utdragna diskussioner om monumentens placering,

deras konstnärliga och symboliska innebörder samt deras öden över tid. Tack vare många välvalda illustrationer får läsaren visuell vägledning vid sidan av de närläsningar av monumentens symboliska betydelser som författaren gör. Just hennes diskussioner kring monumentens utformning och vilka betydelser de har fått i olika tider hör till avhandlingens höjdpunkter. Särskilt intressant är resonemangen om de statyer som har flyttats eller förstörts. Ett exempel som författaren följer ingående är den Alexanderbyst som avlägsnades under mellankrigstiden från solennitetssalen vid Helsingfors universitet efter återkommande krav från nationalistiska studenter. Med stor sannolikhet föredrog de Wäinö Aaltonens *Frihetens gudinna bekransar ungdomen*, vilket invigdes 1940 på samma plats där Alexanderbysten tronat förut. Historien om Alexanderbysten tog emellertid inte slut där och då. Den rehabiliterades och fick plats i Helsingfors universitetsmuseum.

Att monument löper stor risk för vandalisering är en återkommande tematik. Den belyses bland annat med Kejsarinnans sten i Helsingfors. Förvisso var den problematisk redan i det tidiga 1900-talet på grund av oklara ägandeförhållanden, vilket bidrog till oklarheter kring vem som skulle

"Kejsarinnans sten" på Salutorget i Helsingfors. En obelisk av granit, krönt av en förgylld dubbelörn, ritad av Carl Ludvig Engel och rest till minne Nikolaj I:s och hans gemål Alexandra Feodorovnas (född Charlotte av Preussen) besök i Helsingfors 1833. Foto Lars Berggren 2014.

Det viborgska lejonet på sin piedestal vid invigningen 6. december 1927. Den finska inskriptionen lyder i översättning "Till minne av den finländska självständigheten 6. XII.1917" och vapenskölden är den karelska. Foto Wikipedia.

bekosta det nödvändiga underhållet. Den största utmaningen ägde rum 1917, då monumentet delvis förstördes av revolutionära ryska marinsoldater. Att monumentet, i enlighet med 1800-talets stilideal, var utformat som en obelisk hade måhända kunnat rädda den om det inte vore för att den kröntes av den ryska dubbelörnen placerad på ett klot. Aittomaa följer i sin fortsatta redogörelse vägen mot rehabilitering, vilken föregicks av en lång period då Kejsarinnans sten var stympad.

Monumentförstörelse är även uppe till diskussion i det jämförande kapitlet om monumenten över Alexander II i Helsingfors och Peter den store i Viborg. Det förra monumentet blev en viktig plats för demonstrationerna mot förryskningssträvanden genom att Alexander II fick rollen av den gode tsaren, i skarp kontrast mot Nikolaj II och dennes strävan att stärka greppet över generalguvernementet. En vanligt förekommande protest mot den ryska offensiven var de blomsterhyllning-

ar som utgick från Alexandermonumentet. När missnöjet med Nikolajs politik tilltog blev det ett slags motståndshandling att hylla hans populära företrädare. Till skillnad från många andra tsarmonument undgick statyn av Alexander vandalisering under ryska revolutionen.

Genom sin placering i Viborg hamnade Peter den store-statyn i Viborg i korselden mer än en gång. I likhet med Kejsarinnans sten vandaliserades den under ryska revolutionen, varefter den sattes "i förvar", först i Viborg och därefter i Helsingfors. Piedestalen, som klarat sig undan förstörelse, blev grunden för ett nytt monument i form av ett lejon. Detta självständighets-

monument invigdes den 6 december 1927, på tioårsdagen av Finlands självständighetsförklaring. Efter att Viborg 1940 tillfallit Sovjetunionen förstördes lejonstatyn och sockeln, varefter Peter den store-statyn återkom till sin gamla plats, dock utan piedestal. Den störtades i sin tur av finska trupper efter att de intagit Viborg i fortsättningskriget. Det blev dock tredje gången gillt 1954, då Peter den store åter uppfördes i Viborg med en ny piedestal. Även lejonstatyn fick åter sin plats i offentligheten. Efter att det skadade monumentet lokaliserats uppfördes det i parken Monrepos utanför Viborg.

Aittomaa resonerar kring varför Leo

Det finländska lejonet, utfört i granit av Gunnar Finne och avtäckt i Viborg 1927. Nu i Monrepos, strax utanför Viborg. Foto Anders Mård 2018.

valdes, trots att detta förslag tilldelades en andra plats och dessutom var väsentligt dyrare än förstahandsalternativet. Hon betonar att det vinnande förslaget var problematiskt. Att det föreställde Sankt Göran och draken var besvärligt eftersom just detta helgon var Moskvas skyddshelgon med en framträdande plats i stadens vapen. Medan det således associerade till det östra grannlandet var lejonet, såsom Finlands nationalsymbol, ett okontroversiellt val. Hennes analys hade emellertid kunnat kompletteras med en utblick i tid och rum. Under antiken placerades stenlejon ofta i gränsområden då det mäktiga djuret, som ju ofta har associerats med härskare och som därmed blev regentens symboliska representation, ansågs vara garant för att inga oönskade skulle ta sig över gränsen.

* * *

Fyra kejsersliga monument i Finland. Tillkomst, mottagande och bemötande är särskilt läsvärd just i anslutning till analyser-

na av monuments symboler, ikonografi, tillkomsthistorier och fortsatta öden. I de empiriska avsnitten bidrar Aittomaa med ny kunskap om monumentens vara eller icke vara från 1800-talet till våra dagar. Det hade varit önskvärt med fler utblickar som hade bidragit till att påvisa likheter och skillnader mellan Finland och andra länder, men sådana perspektiv kan Aittomaa förhoppningsvis återkomma till framöver.

Ulf Zander

Professor i historia vid Lunds universitet och opponent på *Fyra kejsersliga monument i Finland. Tillkomst, mottagande och bemötande*.